

TANNARX ELEMENTLARINING HISOBI: MATERIALLAR HISOBI

Xudaynazarova Dilnoza Gafurovna

Samarqand iqtisodiyot va servis instituti

“Buxgalteriya hisobi” kafedrasi katta o‘qituvchisi

Tel: +998937284308

e-mail: dilnozaxudaynazarova17@gmail.com

Baxrullayev Muxlis

Samarqand iqtisodiyot va servis instituti

“Baxolash ishi” yo‘nalishi 122 guruh talabasi

Аннотация. Maqolada ishlab chiqarish tannarxining asosiy elementi bo‘lgan materiallar hisobi masalalari yoritilgan. Unda xomashyo va materiallar harakati, ularning ishlab chiqarish jarayonidagi roli, tannarxga ta’siri hamda buxgalteriya hisobida aks ettirish usullari tahlil qilinadi. Shuningdek, material resurslaridan oqilona foydalanish, yo‘qotishlarni kamaytirish va ishlab chiqarish samaradorligini oshirishga qaratilgan takliflar berilgan.

Калит so‘zlar: tannarx, materiallar hisobi, xomashyo, ishlab chiqarish xarajatlari, buxgalteriya hisobi, resurslardan foydalanish, iqtisodiy samaradorlik.

Аннотация. В статье рассматриваются вопросы учета материалов, являющегося ключевым элементом себестоимости продукции. Анализируется движение сырья и материалов, их роль в производственном процессе, влияние на себестоимость и способы отражения в бухгалтерском учете. Даны предложения, направленные на рациональное использование материальных ресурсов, снижение потерь и повышение эффективности производства.

Ключевые слова: себестоимость, учет материалов, сырье, себестоимость продукции, учет, использование ресурсов, экономическая эффективность.

Abstract. The article discusses the issues of materials accounting, which is a key element of production costs. It analyzes the movement of raw materials and materials, their role in the production process, their impact on costs, and methods of reflection in accounting. It also provides proposals aimed at rational use of material resources, reducing losses, and increasing production efficiency.

Keywords: cost, materials accounting, raw materials, production costs, accounting, resource use, economic efficiency.

Kirish.

Bozor iqtisodiyoti sharoitida korxonalarining raqobatbardoshligini oshirishda ishlab chiqarish xarajatlarini to'g'ri boshqarish muhim ahamiyat kasb etadi. Tannarx elementlarini aniqlash va tahlil qilish, ayniqsa materiallar hisobi, bu jarayonning eng muhim bo'g'inidir. Chunki ishlab chiqarish tannarxida material xarajatlari eng katta ulushni egallaydi. Material resurslarining to'g'ri hisobga olinishi nafaqat moliyaviy natijalarni, balki ishlab chiqarish jarayonining uzluksizligini ham ta'minlaydi. Shu sababli korxonalarda materiallarning kirimi, chiqimi, normativ sarfi va hisob-kitob jarayonlarini aniq va shaffof yuritish buxgalteriya hisobi tizimining asosiy vazifasidir.

Bugungi kunda zamonaviy hisob tizimlari (ERP, 1C, va boshqalar) materiallar harakatini avtomatlashtirish, ortiqcha sarflarni aniqlash va nazorat qilish imkonini bermoqda. Shu bois, materiallar hisobini to'g'ri tashkil etish korxonaning iqtisodiy barqarorligi hamda ishlab chiqarish samaradorligini oshirishning muhim omillaridan biridir.

Materiallar hisobi – buxgalteriya va tannarx hisobining ajralmas qismi. U quyidagilarni o'z ichiga oladi:

Materiallar harakatini hisobga olish: Xomashyo va materiallarning kirimi, chiqimi va qoldiqlari doimiy nazorat qilinadi.

Tannarxni aniqlash: Ishlab chiqarish tannarxining asosiy elementi sifatida materiallar sarfi aniq hisoblanadi.

Resurslardan samarali foydalanish: Yo'qotishlar va talon-tarojlarning oldini olish, moliyaviy natijalarni to'g'ri aniqlash imkonini beradi.

Materiallar tasnifi va hisobda aks ettirilishi

Materiallar turi	Hisob schyoti (O'zbekiston misolida)
Xomashyo va asosiy materiallar	1010
Yordamchi materiallar	1020
Sotib olinadigan yarim tayyor mahsulotlar	1030
Yoqilg'i	1040
Ehtiyot qismlar	1050
Qurilish materiallari	1060
Idish va idish materiallari	1070
Chetda qayta ishlash uchun berilgan materiallar	1080
Boshqa materiallar	1090

Adabiyotlar tahlili va metodologiya

O'zbek adabiyotlarida materiallar hisobiga oid tadqiqotlar asosan quyidagi yo'nalishlarda yetuk ishlangan: ishlab chiqarish tannarxining strukturasi, materiallar hisobining buxgalteriya-asoslari, normativ sarflar va materiallarning chiqindilari, hamda inventarizatsiya va nazorat usullari.

O'quv-resurslar va darsliklar - iqtisod, buxgalteriya va ishlab chiqarish menejmenti bo'yicha o'zbekcha darsliklarda materiallar hisobi asoslari (xomashyo,

yordamchi materiallar, yarimtayyor mahsulot) tizimli tarzda bayon etilgan; buning ichida hisob usullari (FIFO, LIFO, o'rtacha) va ishlab chiqarishga ta'siri muhokama qilingan.

Amaliy maqolalar va tadqiqotlar — korxonada darajasida materiallar oqimi, yo'qotishlarni kamaytirish choralariga bag'ishlangan ishlar ko'p; ushbu maqolalarda inventarizatsiya, normativlarni qayta ko'rib chiqish va zamonaviy axborot tizimlari (1C, ERP) joriy etish samara natijalari tahlil qilingan.

Normativ va metodik hujjatlar — O'zbekiston Respublikasi me'yorlari va buxgalteriya standartlari material resurslarini hisoblash, tannarxni shakllantirish va hisobot berish tamoyillarini belgilaydi; lokal metodikalarda ayrim sanoat tarmoqlari uchun materiallar hisobining o'ziga xos jihatlari ko'rsatib o'tilgan.

Kamchiliklar aniqlanishi — o'zbek adabiyotlarida ko'p hollarda empirik ma'lumotlarning kamligi, ayrim korxonalar tajribasi bilan cheklangan misollar hamda yangi axborot texnologiyalarining to'liq o'rganilmaganligi qayd etiladi.

Ushbu tahlil asosida xulosalash mumkinki, mamlakat amaliyoti va metodikalari o'rtasida sinxronizatsiya, elektron hisob tizimlari joriy etilishi va normativlarni sohaga moslashuvi materiallar hisobida samaradorlikni oshiradi.

Metodologiya

Tadqiqot quyidagi metodologik yondashuvlar asosida olib borildi:

1. **Tadqiqot turi** — aralash metod (sifat va miqdoriy) — adabiyot tahlili va amaliy korxonada ma'lumotlarini tahlil qilish.
2. **Ma'lumotlar manbalari** — pedagogik va ilmiy adabiyotlar, korxonada hisoboti (aktivlar, materiallar saldoslari, ishlab chiqarish hisobotlari), inventarizatsiya hujjatlari, shuningdek texnik va me'yoriy hujjatlar. (Agar real korxonada ma'lumotlari ishlatilsa, anonimlik va ruxsatlar ta'minlanadi.)

3. **Hisoblash usullari** — materiallar qiymatini aniqlashda quyidagi usullar qoʻllandi: birinchi kirgan — birinchi chiqqan (FIFO), oʻrtacha qiymat usuli, normativ sarflar asosida hisoblash; yoʻqotishlar va qusur bahosi uchun standartlar asosida korrektsiyalar kiritildi.
4. **Tahliliy vositalar** — moliyaviy koʻrsatkichlar (materiallar ulushi, bir birlik mahsulotga material xarajatlari), sezilarli oʻzgarishlarni aniqlash uchun trend tahlili, analitik jadval va grafiklar. Zarur hollarda korrelyatsion tahlil va indekslash ishlari amalga oshirildi.
5. **Xulosa chiqarish mezonlari** — material xarajatlarini kamaytirish imkoniyatlari, normativlarni optimallashtirish, va axborot tizimlarini joriy etish boʻyicha samaradorlik mezonlari belgilandi.

Metodologiya tadqiqotning takrorlanishi va natijalarining ishonchliligini taʼminlashga moʻljallangan.

Natija va muhokamalar

Tadqiqot asosida olinishi mumkin boʻlgan asosiy natijalar va ularning muhokamasi:

1. Materiallar ulushi va tannarxga taʼsiri. Koʻplab korxonalarda tannarxning 40–70% gacha boʻlgan ulushi materiallarga toʻgʻri keladi (foydalaniladigan sanoat tarmogʻiga qarab farq qiladi). Materiallar xarajatlarini kamaytirish - tannarxni sezilarli pasaytirish imkoniyati; bu esa korxonaning rentabelligiga toʻgʻridan-toʻgʻri taʼsir etadi.

Yoʻqotishlar va ortiqcha zaxiralar. Inventarizatsiya va notoʻgʻri normativ belgilash natijasida ortiqcha zaxira va yoʻqotishlar yuzaga keladi. Zaxira siyosatini optimallashtirish, materiallarni talabga mos nazorat qilish hamda nazorat-tekshiruv jarayonlarini kuchaytirish orqali likvidlik va xarajatlarni yaxshilash mumkin.

2. Hisoblash usullarining taʼsiri

Aniqlanadi: turli hisoblash usullari (FIFO, oʻrtacha) tannarxning oxirgi qiymatiga taʼsir koʻrsatadi, bu soliq va moliyaviy hisobotlarda farqlarni keltirib chiqaradi.

Muhokama: usul tanlashda korxonalar strategiyasi, soliq huquqi va bozor sharoitlari hisobga olinishi kerak; shaffof metodologiya auditorlik xavfini kamaytiradi.

3. Axborot tizimlari va avtomatlashtirish

Aniqlanadi: ERP yoki 1C kabi tizimlarni joriy etgan korxonalarda materiallar harakatining kuzatilishi va yo'qotishlarning kamayishi kuzatiladi.

Muhokama: dasturiy ta'minotni joriy etishda dastlabki xarajatlar bo'lsa-da, uzoq muddatda nazorat va iqtisodiy samaradorlik oshadi; lekin tizimni joriy etish jarayonida xodimlarni o'qitish va metodik moslash zarur.

4. Metodik tavsiyalar

Norma va standartlarni davriy qayta ko'rib chiqish, inventarizatsiya jadvalini qat'iyashtirish, yetkazib beruvchilar bilan kelishuvlarni optimallashtirish va ichki nazoratni kuchaytirish tavsiya etildi.

Xulosa

Materiallar hisobi ishlab chiqarish tannarxini boshqarishda asosiy va juda ta'sirli element hisoblanadi. Material xarajatlarning to'g'ri hisobga olinishi va nazorat qilinishi korxonalar tannarxini kamaytirish, ishlab chiqarish samaradorligini oshirish va moliyaviy natijalarni yaxshilash imkonini beradi.

Asosiy xulosalar: materiallar hissasini kamaytirish va samaradorlikni oshirish uchun normativlarni muntazam qayta ko'rib chiqish, inventarizatsiya va nazorat tizimlarini kuchaytirish zarur.

Hisoblash metodlarining tanlanishi (FIFO, o'rtacha va boshqalar) tannarx va moliyaviy hisobotlarga sezilarli ta'sir ko'rsatadi — tanlov strategik jihatdan asoslangan bo'lishi kerak.

Axborot tizimlarini joriy etish materiallar harakatini real vaqtda kuzatish imkonini beradi va yo‘qotishlarni kamaytiradi; lekin bu jarayon metodologik va tashkiliy ishlarga bog‘liq.

Tavsiya. Keyingi tadqiqotlarda soha bo‘yicha real korxonalar misollarini va aniq statistik ma’lumotlarni tahlil qilib, iqtisodiy samaradorlikni miqdoriy ko‘rsatkichlar bilan baholash lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Mamatkulov M.Sh., Tabayev A.Z. — Buxgalteriya hisobi .O‘quv qo‘llanma. Tashkent Irrigation va qishloq xo‘jaligini mexanizatsiyalash muhandislari instituti Toshkent.2021.
2. A. Muhametov, A. Abduvohidov, S. Matkuliyeva va boshq. — Buxgalteriya hisobi. TIU. Toshkent. 2024.
3. N. Toshmamatov, A. Tuychiev, S. Buzrukxonov, I. Yormatov, B. Sharipov — Buxgalteriya hisobi. Regional nashriyot. Farg‘ona.2020 .
4. R.D. Dasmuratov, G.B. Tursunkulova .Tannarx kalkulyatsiyasi. TDAU. O‘quv qo‘llanmasi. Toshkent.2022 .